

РОЗДІЛ I

Економічна теорія та історія економічної думки

УДК 338.03/477

Олена Стрішенець – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки природокористування та економічної теорії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Микола Стрішенець – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних дисциплін Тернопільського національного економічного університету

До питання про торговельно-економічні зв'язки Правобережної України та західноукраїнських земель із Польщею в другій половині XVI – кінці XVIII ст.

У статті розглянуто стан торговельно-економічних зв'язків українських земель із Польщею в другій половині XVI – кінці XVIII ст. Показано транспортування товарів річковими й суходільними шляхами на польський ринок, визначено найбільші центри проведення торговельних операцій. Вивчено соціальне та майнове становище купців і торгівців (феодала, ремісники, міщани, селяни), уточнено асортимент товарів. Проаналізовано купецький прибуток, визначено його розміри. Показано відмінність отримання прибутку українськими купцями, порівняно з купцями західноєвропейських країн.

Ключові слова: товар, торгівля, торговельно-економічні зв'язки, купець, гроші, західноукраїнські землі, Правобережна Україна, Польща, продукція, прибуток.

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток економіки – складний, суперечливий і багатогранний процес. Сьогодні в Україні потрібні продумані наукові проекти, ефективні системні кроки, чіткий шлях побудови конкурентоспроможної економіки, здатної приймати виклики глобалізації й відстоювати національні економічні інтереси.

В умовах трансформації вітчизняної економіки на ринкових засадах зростає інтерес до вивчення виробничого досвіду минулого, зокрема торговельно-економічних зв'язків із сусідніми країнами. Це зумовлено низкою обставин. По-перше, під час реформування економіки важливого значення набуває врахування господарської спадщини з її досягненнями й недоліками. По-друге, сучасному стану економічних перетворень властиві явища й процеси, котрі були в минулому. По-третє, знання підходів дасть змогу з багатьох моделей ринкової економіки вибрати саме ту, яка найкраще відповідає сьогоднішнім викликам. Усе це свідчить про актуальність теми дослідження. Вона сприяє розробленню стратегії соціально-економічного розвитку країни, утвердженню та зміцненню української державності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Зовнішні торговельно-економічні зв'язки України в минулому були об'єктом уваги дослідників. Значний інтерес викликають праці О. І. Барановича [2], М. О. Барга [3], Ю. О. Геровського [5], Н. І. Дейвіса [6], Г. І. Ковальчака [9] та В. О. Маркіної [10]. Цінний фактичний матеріал міститься в дослідженнях О. М. Стрішенець [11; 12; 13]. Суттєвий внесок у розробку названої теми зробили такі видатні вчені Польщі, як С. Барац [14], З. Гульдон [15], Я. Рутковський [16] і В. Серчик [17].

Незважаючи на окремі солідні публікації, тема повністю ще не висвітлена. Чимало питань, як і раніше, лише поставлено, але не вирішено.

Мета дослідження – поглиблений аналіз зовнішніх торговельно-економічних зв'язків Правобережної України й західноукраїнських земель із Польщею. З'ясуємо асортимент товарів, проаналізуємо

© Стрішенець О., Стрішенець М., 2016

способи доставки продукції на польські ринки, покажемо обсяги торговельних операцій і розміри отриманих продавцями прибутків – це завдання статті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Хронологічні межі дослідження визначаються тим, що в другій половині XVI – кінці XVIII ст. Правобережна Україна та західноукраїнські землі, за винятком Буковини, перебували в складі Речі Посполитої (об'єднаної держави Польського королівства та Великого князівства Литовського). У 1772 р. Галичина потрапила під владу Австрійської держави, а Правобережна Україна (1793–1795 рр.) відійшла до Росії.

Між Україною та Польщею з давніх-давен існували тісні торговельно-економічні зв'язки. Вони суттєво поглибилися й розширилися в середині XVI ст., коли Польське королівство в 1569 р. об'єдналося з Великим князівством Литовським і постало нове державне утворення – Річ Посполита. Більшість українських земель перебувала в складі вищеназваної держави.

Економічна політика польсько-литовського уряду сприяла розвитку торговельних відносин на всій території країни, у тому числі й на українських землях. У торговельних операціях, окрім купців, активну участь брали феодала (шляхтичі та магнати), яким дозволяли безмитно торгувати сільськогосподарською продукцією, худобою, птицею, ремісничо-промисловими виробами. Поруч із феодалами учасниками торговельного процесу виступали ремісники, міщани й селяни.

Торгівців з України можна було побачити майже в кожному більш-менш заселеному польському міському чи сільському населеному пункті. Центром збуту українських товарів стає місто Гданськ – великий порт на березі Балтійського моря. Зважаючи на прибутковість торговельних операцій, уряд Речі Посполитої планує побудувати канал, який з'єднав би верхні притоки Дніпра з такими річками, як Двіна, Німан і Березина, та сприяв би транспортуванню товарів по них. Але цьому проекту не судилося збутися. У 1621 р. Тевтонський орден захопив місто Ригу, навколишню місцевість і почав перешкоджати сплаву товарів по річках та перевезенню гужовим транспортом до Гданська. Сплавляти товари річками стає невігідно. Уряд Речі Посполитої відмовляється від плану побудови каналу. Але, незважаючи на труднощі доставки товарів, торговельно-економічні зв'язки українських земель із Гданськом не припиняються. До Гданська, як і раніше, доставляли продукцію, але об'їзними річковими й сухопутними шляхами [12, с. 123].

На територію Польщі у великих обсягах надходило збіжжя. Воно посідало перше місце в асортименті продукції. «На Україні, – писав французький учений Ф. Бродель, – зерна було так багато, що воно годує не лише значну частину населення Туреччини, але й забезпечує експорт до Польщі, Іспанії і Португалії» [4, с. 82]. Першу сходинок в експорті зерна посідало жито, рідше – пшениця. Із торгівлею хлібом найбільш міцно були пов'язані господарства магнатів (великих землевласників) Жевуських, Любомирських, Оссолінських, Потоцьких і Сангушків. Піддані останнього магнатського роду щорічно (XVI ст.) відправляли до Гданська по 5–6 великих суден із житом, пшеницею, гречкою, різною крупою, полотном, поташем і селітрою. Від реалізації продукції дохід становив 20–30 тис. злотих у рік. Окрім Сангушків, збували хліб у Польщі й інші феодала, причому окремі їхні маєтки спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур для відправки за кордон [14, с. 27]. Із Роздільської економії (40–50-ті рр. XVIII ст.) привозилося до 50 % усього обмолоченого проса, із Ходорівської – 22–26 [1, с. 102]. Доставлялося збіжжя й із фільварків (багатогалузових господарств, продукція яких надходила переважно на ринок – М. С., О. С.) Залісці, Отаневичі та Острів. За підрахунками польського вченого З. Гульдона, із Руського воєводства (нині – територія Західної України) в 1740–1771 рр. до шпихлерів (складів – М. С., О. С.) у Сокалі й Торках щорічно надходило для відправки за кордон до 24,9 % усієї зібраної пшениці [15, 18]. Траплявся експорт ячмінних круп, гречки, вивіз житнього борошна.

Із кожним роком зростала торгівля волами й кіньми, яких використовували у військових цілях та як тяглову силу під час виконання сільськогосподарських робіт, перевезення різних вантажів. Так, за дорученням магната О. Маначинського шляхтич І. Стрибиль продав у Польщі (1650 р.) 100 волів. У цьому ж році з маєтку Скаля (Житомирщина) відправлено на продаж 200 волів. Із Жидичівського староства Руського воєводства в 1677–1682 рр. пригнали 3400 волів і коней. Слуги великого магнатського роду Чорторийських щорічно доставляли по кілька сотень волів на ярмарки міста Влодава. Постачання великої рогатої худоби та коней до Польщі Україна продовжувалося й у XVIII ст. У другій половині цього століття феодала лише Правобережної України щорічно, за далеко не повними даними, продавали до 20 тис. волів і коней [12, с. 273]. Окрім волів і коней, на продаж надходила дрібна рогата худоба, свині, шкіра різного гатунку.

Предметом вивозу на територію Польщі був прісний і хмільний мед, віск, воскові та лойові свічки. При цьому цікаво відзначити те, що українські купці й продавці, щоб не віддавати своє місце на

польському ринку торгівцям з інших країн, уважно слідкували за якістю названих товарів. У багатьох містах України були контори, де перевірялася якість воску та виробів із нього. На перевірений віск ставили магістратську печатку на всю площину бруска [12, с. 269].

У великих масштабах до Польщі доставляли й полотна. Із маєтків магнатів Жевуських за п'ять років (1753–1758 рр.) привезено 515 027 ліктів (лікоть – міра довжини, рівна 45–50 см) і 7573 півсотка (півсоток – 50 штук) шматків полотна. За один лише 1755 р. із Руського воєводства експортовано 990 конопляних півсотків і 5204 лікті лляного полотна, 1364 півсотки згрібного і 99 462 лікті звичайного полотна, із подільських володінь магнатів Чорторійських щорічно вивозили 30–80 % виготовленого полотна [7, с. 419]. Наприкінці XVIII ст. доставка полотна на територію Польщі скорочується. Очевидно, це пов'язано з тим, що на польський ринок стали постачати полотно з інших країн, причому більш якісне, ніж з України.

Яких розмірів досягли торговельні операції українських купців, можна судити на прикладах результатів торговельних операцій дубенських купців у другій половині XVII ст. На вкладений у товар капітал у сумі 6 тис. злотих за одну поїздку до Любліна отримували 1920 злотих чистого прибутку, не враховуючи витрат на митні збори по дорогах, оплату праці візників, а також видач челяді під час транспортування. У другій поїздки на вкладені в товар 9 тис. злотих мали 2700 злотих чистого прибутку. Купецький прибуток становив 30 %. Дані про прибутки купців Західної Європи цього часу засвідчують вищий рівень. Нижчі показники прибутків українських купців пояснюються, на нашу думку, тим, що в Україні нагромадження первісного капіталу відбувалося відмінним способом, порівняно із західноєвропейськими країнами. Основна відмінність – відсутність колоніальної торгівлі, пограбування інших країн. Зростання прибутків було повільним.

Серед українських купців спостерігали спеціалізацію, причому не глибока. Щоб збільшити прибутки, торгували всім, що трапляло під руку. Не маючи можливостей проводити торговельні операції у великих обсягах, здійснювали поїздки до Польщі частіше, порівняно з купцями інших країн. Аналогічне явище простежено не лише в Україні, але й в низці країн Східної Європи, де розвиток економіки відставав від західноєвропейських держав.

Із виручених грошей за продаж товарів у Польщі, за даними Т. А. Балабушевич, 16,6 % витрачали на доставку товарів, 19,9 % – на повернення боргів, 36,8 % – на купівлю товарів, здебільшого предметів розкоші (вина, дорогі бавовняні тканини, шовк, папір, прянощі, фарфор, золото, сукно тощо) і лише 26,7 % готівки потрапляло до рук [1, с. 102; 13, с. 243]. Масштаби й структура експорту товарів залежали від попиту та відстані доставки. Так, при доставці зерна найманим гужовим транспортом на віддалі понад 100 кілометрів витрати не компенсувалися прибутками від його реалізації. Але оскільки товар доставляли транспортом продавців (ремісники, селяни і міщани), а також за допомогою кріпосних селян феодалів, то реалізація продукції за кордоном приносила певні прибутки. При цьому варто відзначити одну важливу деталь: у торговельних операціях феодалів не брали участь купці. Які мотиви для цього – незрозуміло. Вони купували лише найбільш транспортабельні промислові чи ремісничі вироби.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Правобережна Україна та західноукраїнські землі (друга половина XVI – кінець XVIII ст.) перебували в складі об'єднаної польсько-литовської держави – Річ Посполита й у сфері впливу державної економічної політики. У межах єдиного державного організму між українськими та польськими землями підтримувалися тісні торговельно-економічні зв'язки. На польський ринок надходила продукція сільськогосподарського виробництва, предмети ремісників і товари промислів та мануфактур, зокрема полотно, поташ, селітра, різні напівфабрикати.

Річками, сухопутними дорогами до Польщі доставляли пшеницю, жито, гречку, овес. Приганяли великі гурти волів та табуни коней. Черкаська (українська) порода коней славилася на всій території Польщі. Асортимент товарів залежав від попиту й віддалі доставки. Українські торгівці торгували всім, що мали. Існувала неглибока спеціалізація серед торгівців.

Джерела та література

1. Балабушевич Т. А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. / Т. А. Балабушевич. – К. : Наук. думка, 1993. – 139 с.
2. Баранович А. И. Магнатское хозяйство на Юге Волыни в XVIII веке / А. И. Баранович. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 197 с.
3. Барг М. А. Некоторые теоретико-методологические вопросы истории формирования мирового рынка в XVI-XVIII вв. / М. А. Барг // Экономическая история : исследования, историография, полемика. – М. : Наука, 1992. – С. 10–27.

4. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з фран. Г. Філіпчук. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 543 с.
5. Геровский Ю. А. Польша среди европейских государств (XVI–XVIII вв.) / Ю. А. Геровский // Вопросы истории. – 1977. – № 12. – С. 128–145.
6. Дейвіс Р. Європа. Історія / Н. Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Ковавленко. – 2-ге вид. – К. : Вид-во С. Павличко «Основи», 2001. – 1463 с.
7. Економічна історія України. Історико-економічне дослідження : у двох томах. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с.
8. История Европы с древнейших времен и до наших дней : в 8-ми т. – М. : Наука, 1988. – Т. 2. – 437 с.
9. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – К. : Наук. думка, 1988. – 250 с.
10. Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII века. Социально-экономическое развитие / В. А. Маркина. – Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1961. – 234 с.
11. Стришенец О. М. До питання про розвиток торгівлі в Україні у XVIII ст. / О. М. Стришенец // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Вип. 215. – Т. 1. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2006. – С. 213–218.
12. Стришенец О. М. Товарне виробництво і торгівля в Україні (друга половина XVII – кінець XVIII ст.) / О. М. Стришенец. – Чернівці : Місто, 2009, – 304 с.
13. Стришенец О. М. Торговля поташем України з Прибалтикою та Західною Європою у XVI – першій половині XVII ст. / О. М. Стришенец // Наукові записки. Тернопільський державний педагогічний університет ім. В. М. Гнатюка. – Серія : економіка. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 242–252.
14. Baracz S. Wolne miasto handlowe Brody / S. Baracz. – Lwow, 1865. – 189 s.
15. Guldon Z. Zwjazki handlowe dobr magnazkich na prawobrzeznej Ukrainie z Gdanskim w drugiej polowie 18 wieku / Z. Guldon / – Torun, 1966. – 217 s.
16. Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski / J. Rutkowski. – Poznan, 1951. – 286 s.
17. Szczzyk W. Gospodarstwo magnazkie w wojewodztwie Podolskim w drugiej polowie 18 wieku / W. Szczzyk. – Wroclaw ; Warszawa ; Krakow, 1965. – 362 s.
18. Strischenez O. Rozwoj handlu na ziemiach ukraińskich Rzeczypospolitej w drugiej polowie 17–18 w. / O. Strischenez // Nauka i Studia. – Przemysl : Nauka i Studia, 2011. – № 1 (32). – S.48–68.

Стришенец Елена, Стришенец Николай. К вопросу о торгово-экономических связях Правобережной Украины и западноукраинских земель с Польшей во второй половине XVI – конце XVIII в. В статье рассматривается состояние торгово-экономических связей украинских земель с Польшей во второй половине XVI – конце XVIII в. Показывается транспортировка товаров речными и сухопутными дорогами на польский рынок, определяются наиболее крупные центры проведения торговых операций. Изучается социальное и имущественное положение купцов и торговцев (феодалы, ремесленники, мещане, крестьяне), уточняется ассортимент товаров. Анализируется купеческая прибыль, определяются ее размеры. Показывается отличие получения прибыли украинскими купцами, по сравнению с купцами западноевропейских стран.

Ключевые слова: товар, торговля, торгово-экономические связи, купец, деньги, западноукраинские земли, Правобережная Украина, Польша, продукция, прибыль.

Strishenez Olena, Strishenez Mykola. Revising the Trade and Economic Relations of Right – Bank Ukraine and west Ukrainian Lands with Poland in the Latter Half of the 16 th by the Close of 18 th Century. The situation concerning the trade and economic relations of the Ukrainian lands with Poland in the latter half of the 16 th by the close of 18th century is examined in this article as well as the transport of goods by river routs or by lands to the Polish market resulting in the establishment of the largest business centers is given. Both social and property status of merchantmen and marketers (feudal lords, handicraft workers, bourgeoisies, peasants, etc.), and assortment of goods. Any merchant profit is analyzed and the profit margin is fixed as well. Differences in getting profits by the Ukrainian merchantmen in comparison with West European are shown.

Key words: goods, trade, trade and economic relations, merchantman, money, West European lands, Right – Bank Ukraine, Poland, products, profit, etc.